

HOFFMANN ZSUZSANNA

Antik

Aktuális ókor – Hogyan adóztak a rómaiak?

A köztársaság kori Róma államháztartásának nem volt előre rögzített költségvetése, nem tervezték sem a bevételeket, sem pedig a kiadásokat, azonban képeztek bizonyos tartalékokat előre nem látható kiadásokra (kultikus események, utak, csatornák rendben tartása, középületek építése, felújítása stb.). A magasabb tisztségeket nem fizették, de ezek asszisztenciáját igen. A háborúk, bármilyen meglepő is, általában nem kerültek sokba. A háború maga tartja el magát – vallották a rómaiak (hadisarc, rekvirálás stb.). Kivételt képeznek azonban a hosszan tartó, vesztés háborúk, ilyenkor az állam vagyonos polgárait egy-három ezrelékes vagyonadót vetettek ki, s később, ha mód nyílt rá, ezt a hadiszákmányból visszatérítették, tehát gyakorlatilag mint kölcsönt kezelték. Az államháztartás bevételeinek zömét a provinciák adója jelentette, ezenkívül – nem túl jelentős – jövedelmek származtak még a vámokból, különböző bérleti díjakból, ill. az illetékekből (örökösödés, rabszolga-felszabadítás stb.). A költségvetési előirányzatot a censorok készítették, akik ötévenként pályázatot hirdettek a közmunkák és más hasonló feladatok elvégzésére, és ugyancsak ők határozták meg az ezekre fordítható költségeket is.

Az adózás általában közvetett volt, egyes adókat csak kivételes esetekben róttak ki. Kr. e. 167 után annyira felduzzadt a nemesfémkészlet, valamint az adókból befolyt pénzmennyiség, hogy a római polgárokat mentesítették az adófizetési kötelezettség alól, s csupán a rabszolga-felszabadítás után járó illeték maradt meg. Mindez azonban nem érintette a tengeren túli provinciákat, ahol a római hódítók meghagyták a korábbi adófizetési rendszert, mivel nem volt indo-

kolt a kipróbált és bevált módszer megváltoztatása. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a birodalomban egységes adózási szisztéma működött volna. Cicero a provinciáknak háromféle kategóriáját különbözteti meg ebből a szempontból. Némely provincia, mint pl. Hispánia, meghatározott összeggel tartozott Rómának, amit a közösségek közvetlenül a helytartónak fizettek be. Más provinciákban, mint pl. Asia, az adószedést nyilvános árverésen adták bérbe, az egymásra licitáló adóbérlő társaságok közül annak, aki a legtöbbet ígért érte. Végül az olyanok, mint pl. Szicília, ahol megtartották a régi, tizedfizetésre alapuló adórendszert.

Az adó-bérbeadási árveréseket Rómában tartották meg, s ezért is a censorok voltak a felelősek. Már a Kr. e. II. században nagy társaságok alakultak (*societas publicanorum*), amelyeknek tagjai zömmel a lovagrend soraiból kerültek ki. A publicanusok társaságai megpályázták az egyes tartományok adóbérlését, s ha a nyilvános árverésen megszerezték rá a jogot, egy összegben befizették a tartomány adóját az államkincstárba, majd ezután a helyszínen begyűjtötték – ha szerencséjük volt, akkor a valós összeg sokszorosát. Az efféle bérleteknek olykor politikai következményeik is voltak, pl. Kr. e. 60-ban, amikor a publicanusok megpróbálták elérni egy olyan szerződés revízióját, amelyért szerintük túlságosan sokat fizettek. (Többek között ez a tény segítette elő az első triumviratus néven ismeretes hatalmi szövetség létrejöttét.)

Adóügyekben elkövetett visszaélések vizsgálatára először Kr. e. 149-ben hoztak létre ún. állandó bizottságokat (*quaestio perpetua*) a Lex Capurnia értelmében, ezek foglalkoztak a provinciákban elkövetett zsa-

2000/XII. 1–2.

rolási és visszaélési ügyekkel. A bizottságok azonban zömmel senatorokból álltak, s ők – a bizonyítékok ellenére is – általában felmentő ítéleteket hoztak senatortársaik ügyében. Előfordultak olyan esetek is, amikor a tartomány lakói nem tudták kifizetni az adót, és a publicanusok megelőlegezték nekik az összeget, magas kamattal.

Kr. e. 123-ban C. Gracchus a sikkasztási ügyekben való ítélkezést lovagrendiekre bízta (*lex iudiciaria*), a provincia helytartójának felelősségre vonását úgyszintén – ezzel a lépésével a tartományokat teljes mértékben kiszolgáltatta a lovagoknak, ami a rend politikai befolyását tovább erősítette. Ugyancsak ő külön intézkedett Asia tartomány adójáról (*lex de provincia Asia*), ahol a szicíliai minta szerinti tíz százalékos adózást vezette be. A publicanus társaságok a II. század elejéig működtek, ezután feladataikat fokozatosan állami hivatalnokok vették át.

Az a kedvező helyzet, miszerint a római polgárok mentesek az egyenes adózás alól, a polgárháborúk korában változott meg. Már Iulius Caesar magához ragadta a kincstári tartalékokat a Pompeius ellen folytatott polgárháború idején. Brutus és Cassius, miközben Kis-Ázsiában hadsereget toboroztak, tíz évre előre beszedték az adót, templomokat fosztottak ki, gazdag görög városokat sarcoltak meg, zászlójukon a libertas jelszavával.

A császárkorban az adózás rendszeresebbé és kiszámíthatóbbá vált, továbbá javultak a provincialakók körülményei is. Augustus és utódai építettek a lovagrendiek adószedői tapasztalataira, és alkalmazták őket. Így a lovagrendi procuratorok jelen voltak azokban a tartományokban is, amelyekben egyébként a senatus által odaküldött proconsulok voltak a helytartók. Az egyenes adózás rendszerét átszervezték és kibővítették. Augustus rendet teremtett az állami pénzügyek terén, a kincstár élére két praetorviselt hivatalnokot állított, a felügyeleti

jogot fenntartva saját magának. A tartományok lakói közvetlen panasszal fordulhattak a császárhoz. Augustus pénzügyi reformjait az utódcsászárok is átvették, bizonyos változtatásokkal. Egyes tékozló császárok időszakosan újabb adókkal próbálták meg a megrendült államkincstár helyzetét stabilizálni, mint pl. Caligula vagy Nero.

A tartományi adózás áttekinthetőbb, ellenőrizhetőbb, de nem egyforma. Vannak függőségi helyzetben lévő városok (*civitates stipenditariae*), ezek stipendiumot vagy tributumot fizettek. Vannak továbbá szabad városok (*civitates liberae*), illetve szövetségesek (*civitates foederatae*). Ez utóbbi kategória teljes szabadságot élvez, csupán háború idején tartozik fegyveres csapatok ill. hajóhad kiállításával. A *civitates liberae et immunes* kategória olyan városokat és közösségeket jelent, amelyek senatusi határozat alapján szabadok, egyben adómentesek lettek. A rómaiak a tartományokat a *divide et impera* elve alapján kormányozták, és általában jó bevételi forrásnak tekintették. Ritka az olyan uralkodó, mint pl. Tiberius, akinek az volt a véleménye: „nyírni kell a juhot, nem pedig megnyúzni”. A császárkorban a legtöbb provincia lakója – még a polgárjoggal rendelkezők is – fizettek adót a földbirtokok után (*tributum solis*), vagy egyéb vagyonuk után (*tributum capitis*). Meghatározott szakaszokon vámot (*portorium*) kellett fizetni, továbbá öt százalékos illetéket az örökösödés után, ill. kettőt rabszolga-felszabadítás esetén. Az adók, továbbá az ércbányák, és más nyersanyaglelőhelyek jövedelme tekintélyes összegeket tett ki, bár ez a hatalmas méretűvé duzzadt birodalom ellátására sohasem volt elegendő. Caligula császár pl. adót vetett ki az utcalányokra is, azaz napi egy szeretkezés árát vont le a keresetükből adóként, de megadóztatta a kerítőket, valamint a kéjnlőket is. Vespasianus császár adókötelessé tette még a nyilvános illemhelyeket is, tőle származik az a híressé vált

mondás, hogy: „Pecunia non olet” (a pénznek nincsen szaga).

Felhasznált irodalom

Az *antik Róma*. Budapest, 1967, Corvina Kiadó. (Olaszból fordította: Lontay László.)

PAULY-WISSOWS: *Realenciklopédia*. Illetve a

Kleine Pauly Realenciklopédia vectigal címszó.

TENNEY, FRANK: *The economic survey of Rome*. New York, 1962.

SZEPESSY TIBOR: *A régi Róma napjai*. Budapest, 1968.

SUETONIUS: *Caesarok élete*. Ford. Kiss Ferencné.

NÓTÁRI TAMÁS

Quaestio Ligariana

I. e. 46-ban hangzott el a dictator Caesar előtt a pro Ligario¹, azaz Marcus Tullius Cicerónak Quintus Ligarius érdekében mondott beszéde. Jelen írás az eljárás történeti hátterének rövid vázolója után a következő két kérdésre kíván választ keresni: 1. Mennyiben volt a „per” kimenetel a Ligariusnak megadandó felmentés tekintetében előre meghatározva? és 2. Mennyiben tekinthető a Ligarius-ügyben folytatott eljárás valódi büntetőeljárásnak?

1. Quintus Ligarius 50-ben Considius Longus propraetor mellett legatusi tisztséget töltött be Afrika provinciában.² Miután Considius az 50-es esztendő végén Rómába ment, hogy ott a consulatusra pályázzék, Ligariusra maradt a tartomány igazgatása, aki ezt – Cicero állítása szerint – nem szívesen vállalta.³ A polgárháború kitörése után a Caesartól elszenvedett auximumi vereség után megérkezett Uticába P. Attius Varus, Afrika egykori helytartója⁴, aki önhatalmúlag átvette a provincia irányítását, és elrendelte két legio felállítását⁵. Ligarius kénytelen volt magát Varus főhatalmának alárendelni, mivel azonban Varus eljárása minden törvényes alapot nélkülözött, mind Cicero, mind Caesar kétségbe vonta annak érvényességét.⁶

49-ben fiával együtt megjelent Uticánál

Afrikának a senatus által sorsolás útján kijelölt helytartója, Q. Aelius Tubero⁷, akinek az afrikai parton igazgatást gyakorló Ligarius megtiltotta egyrészt azt, hogy partra szálljanak, s átvegyék a senatus által nekik juttatott provinciát, másrészt még azt is, hogy vizet vegyenek fel, s hogy Tubero beteg fia belépjen a tartományba⁸. Cicero ezt a tettet a védelem során Varusra háritotta⁹. Ezen események kapcsán Caesar sem említi Ligarius nevét, csupán Varusét¹⁰.

46-ban Ligarius a thapsusi csata után Hadriamentumban fogságba esett, ám Caesar megkegyelmezett neki, miként Considius fiának is¹¹. A hadriamentumi fogság tényéből arra lehet következtetni, hogy Ligarius az afrikai háború egész ideje alatt ott tartózkodott, s a hadi cselekményekben nem vállalt szerepet; ugyanakkor nem is lehetett igazán jelentős személyiség, hiszen a Bellum Africum szerzője nem tesz róla név szerint említést. A caesari kegyelem egyáltalában nem volt ritkaság, ugyanis a dictator amnesztiát adott mindazoknak, akik az afrikai háborúban harc nélkül megadták magukat; a vezérek közül is csak néhányat, így pl. a harc közben fogságba ejtett Afraniust és Faustus Sullát ölték meg – hogy ez Caesar közvetlen parancsára¹², vagy tudta nélkül történt-e, vitatott. Ennek pontosan megfelel